

BIBLICUM ŚLĄSKIE
KURS ZASADNICZY

Wykład XXV - Geneza, historia, kontekst kulturowy Księgi Liczb. Część I

1. Geneza i kontekst historyczny

Księga Liczb, podobnie jak wcześniejsze księgi w *Pentateuchu* nie jest dziełem jednorodnym literacko. Łatwo zauważyć w niej liczne dublety (por. dwa opisy odejścia z Synaju: Lb 10,11-28/Lb 10,29-53; co najmniej dwie wersje wydarzeń opisanych w Lb 13-14), literackie połączenia różnych perykop ze względu na podobieństwo tematów (Lb 16: Korach i 250 jego zwolenników; Abiram i Datan) czy wkomponowane w nią niezależne wcześniej tradycje literackie (Lb 22-24). Lektura księgi prowadzi tym samym czytelnika do odkrycia licznych napięć, a czasem nawet wewnętrznych sprzeczności. Jako przykład wskazać można chociażby dwie różne opcje w kwestii stosunków z obcymi narodami (Lb 12,1-5 i Lb 25), różniące się od siebie *itineraria* (Lb 13-14: Izrael w Kadesz; Lb 20,1: dopiero tam przybywa; Lb 13,26: Kadesz znajduje się na pustyni Paran; Lb 20,1: Kaedesz znajduje się na pustyni Sin), różne oceny Balaama (pozytywna w Lb 22-24; negatywna w Lb 31,16). Nie może umknąć też uwadze fakt, że opis pobytu na pustyni (Lb 11-21) stanowi dublet dla Wj 15-17. Przy czym wersja z Księgi Liczb (opisane wydarzenia dzieją się po odejściu z Synaju) lepiej odpowiada starszej wersji wydarzeń przedstawionej w Księdze Powtórzonego Prawa.

Spostrzeżenia te prowadziły wcześniejszych badaczy do wyjaśnienia tej złożoności literackiej poprzez stosowania kryteriów analitycznych, wypracowanych przez hipotezę dokumentów i poszukiwanie w księdze klasycznych źródeł, jak Jahwista, Elohista, autor kapłański (P). Wskazywano przy tym na dominującą rolę tradycji kapłańskich, której przypisywano redakcyjne opracowanie podstawowej wersji tej księgi. W istocie autorom

kapłańskim należy przypisać większość materiału z Lb 1-10.26-36. Starsi badacze sugerowali również, że w Lb 10-25, gdzie znajduje się materiał inny niż kapłański, autorzy szkoły kapłańskiej wykorzystali wcześniejsze tradycje, ale wyraźnie podporządkowali je swojej własnej perspektywie teologicznej. Zasadniczy problem w ówczesnej dyskusji stanowiła jednak dokładana datacja tekstów kapłańskich, jak i wydzielenie starszych tradycji (Jahwista i Elohista). Podczas gdy niektórzy badacze negowali istnienie tradycji elohistycznej w tej księdze, inni przesuwali na okres późniejszy datację materiału łączonego z Jawistą. Spór ten w praktyce trwa do dzisiaj. Nie brak też wśród współczesnych egzegetów wiernych zwolenników teorii źródeł (por. komentarze Horsta Seebassa; Leo Schmidta). L. Schmidt już na wstępie swojego komentarza podaje dwa przykłady uzasadniające taką postawę. W Lb 13-14 są elementy typowe dla redakcji kapłańskiej: Izrael występuje przeciw Mojżeszowi i Aaronowi (Lb 14,2; por. Wj 16,2; Lb 17,6; 20,2). Miejscem wydarzeń według P jest tu pustynia Sin w okolicach Rechot, u wejścia do Chamat (Lb 13,21). W starszej wersji są nim okolice Hebronu (Lb 13,22). P jako wiernych zwiadowców wymienia Jozuego i Kaleba (Lb 14,6-9*), jednak w wersji nie-P mowa jest już tylko o Kalebie (Lb 13,30; por. 13,24). Zdaniem L. Schmidta starsza wersja należy do klasycznie rozumianego Jahwisty. Z kolei w perykopie o Balaamie (Lb 22-24) - zauważa ten sam autor - brak jest materiału kapłańskiego i z tego powodu należy liczyć się w tym miejscu z obecnością tradycji Elohistycznej. Przykładem jest tu podwójna przemowa (Lb 24,3-9/15-17). Druga z nich, przypisana jest przez tego badacza Jahwiście, gdyż jej treść odzwierciedla realia z czasów zjednoczonej monarchii. Podobna argumentacja nie przekonuje jednak większości współczesnych egzegetów, nastawionych sceptycznie do klasycznej hipotezy dokumentów. W ich opinii takie podejście, oparte na klasycznej teorii dokumentów, w wypadku Księgi Liczb, bardziej pogłębia problemy niż je wyjaśnia. Zdaniem niektórych przedstawicieli tego poglądu, interwencje redakcyjne w materiał przejęty ze starszych tradycji posunięte są do tego

stopnia, że trudno jest tu rozgraniczyć precyzyjnie wcześniejsze warstwy literackie i tym bardziej przypisać je któremuś z klasycznych źródeł. W przekonaniu większości należy więc szukać innego modelu, który pozwoliłby wyjaśnić powstanie obecnej Księgi Liczb.

Zaczęto zauważać, że i sam materiał kapłański wskazuje raczej na późniejszą fazę rozwoju i nie należy do pierwotnej redakcji kapłańskiej (tzw. *Grundschrift-P*). W ramach materiału przypisywanego P można wyróżnić ponadto co najmniej dwie kolejne redakcje. Jacob Milgrom zwraca także uwagę, na obecność w tekstach Księgi Liczb licznych przykładów polemiki ze światem pogańskim: kult Baala (Lb 25,1-9.16-19; 31,1-54); zmiana Balaama w proroka posłusznego Bogu (Lb 31,16); włączenie pierwotnie pogańskich rytuałów w ramy kultu Jahwe (Lb 5,11-31 + wtrącenie w. 21: rytuał związany z podejrzeniem o cudzołóstwo; Lb 19: rytuał oczyszczenia). Ten sam badacz odrzuca także często powielaną opinię sugerującą, że kapłańskie prawa i rytuały zawarte w tej księdze, są wyrazem utopijnej wizji kultu. Jego zdaniem problemy poruszane w księdze mają w tle rzeczywiste napięcia historyczne i stanowią odbicie realiów społeczno-politycznych epoki perskiej.

Sam materiał kapłański jest stosunkowo łatwy do wyszczególnienia w księdze, ze względu na jego charakterystyczny styl i zainteresowania teologiczne. Jak wspomnieliśmy wcześniej wielu egzegetów dowodzi, że nie jest to jednak materiał jednorodny i w wielu miejscach, zgodnie z opinią Milgroma oraz wielu innych badaczy, odzwierciedla zainteresowania i problemy związane z epoką dominacji perskiej w różnych jej fazach. Niektóre teksty znajdujące się w ramach tego, co zwykło się określać jako tradycję kapłańską, są wyraźnie od niej starsze, inne z kolei późniejsza (Lb 5-6; 8,1-4; 15,1-41; 16,24*.27a*; 19,1-22; 26,1-65; 27,1-11; 28-30; 33-36). Wtórny charakter tego materiału łatwo zauważyć w tekstach legislacyjnych. Wiele z nich zakłada istnienie przepisów kapłańskich z Księgi Wyjścia i Księgi Kapłańskiej. Niekiedy chodzi tylko o drobne uzupełnienie (np. Lb 5,5-10 uzupełnia przepisy z Kpł

5,20-26: ofiara ekspiacyjna składana przez kapłana; Lb 9,1-14 jest dopowiedzeniem do przepisów paschalnych z Wj 12: kwestia uczestników rytuału, którzy mogli by być nieczysti; Lb 28-29 ubogaca kalendarz świąt z Kpł 23). Na tej podstawie można wyciągnąć wniosek, że mamy do czynienia z dodatkami do zredagowanej już kapłańskiej wersji tzw. *Tetrateuchu*, obejmującego Księgi Wyjścia, Kapłańską i Liczb. Zgodnie z założeniami stosowanymi przez autorów kapłańskich, przepisy liturgiczne zostały przekazane Mojżeszowi przez Boga jeszcze zanim naród wybrany wszedł do Ziemi Obiecanej. Redakcja Księgi Liczb była więc ostatnią okazją do tego, aby uzupełnić ten przekaz o dodatkowe instrukcje wynikające z nowych realiów i nowych wyzwań. Innymi słowy, Księga Liczb może być uważana za próbę uzupełnienia i aktualizacji wcześniejszych praw w kontekście nowych potrzeb oraz wyzwań. Biorąc pod uwagę fakt, że ostatni rozdział księgi (Lb 36) jest z kolei dopowiedzeniem do Lb 27, można powiedzieć, że w pewnym sensie księga ta stanowi także przykład dzieła aktualizującego samo siebie. Za datowaniem tej redakcji na okres perski przemawia również terminologia stosowana w księdze. W rozdziałach opisujących zorganizowanie obozu Izraelitów wokół Namiotu Spotkania (Lb 2; 10) pojawia się np. słowo *degel*, opisujące z zasady rozlokowanie typu militarnego. Jest ono znane z dokumentów aramejskich tej epoki. W Lb 30 z kolei stosuje się techniczny i prawny zarazem termin *'issār* (przysięga, zobowiązanie), znany jeszcze tylko z Dn 6 i papirusu znalezionej w Wadi Dalijs (V-IV wiek przed Chr.). Także pozycja lewitów (Lb 3-4; 9; 16; 18; 35) podporządkowanych kapłanom z rodu Aarona i zarazem wydzielonych spośród świeckich plemion Izraela na rzecz pomocy w sprawowaniu kultu (transport, opieka nad sanktuarium) oraz konflikty rodzące się na tym tle, są – zdaniem większości współczesnych badaczy - odbiciem niełatwych wzajemnych relacji wewnątrz wspólnoty z epoki perskiej.

Teksty nie-kapłańskie znajdują się przede wszystkim w Lb 11-25 (wyłączając interwencje redakcyjne P) oraz w Lb 33. Z dużym prawdopodobieństwem można uznać, że nie pochodzą one z jednego źródła. Opowiadanie o Balaamie długi czas mogło istnieć niezależnie, gdyż wykazuje (poza elementami redakcyjnymi) małe związki z resztą obecnego kontekstu. Inaczej jest z opowiadaniem o buntach, przypisywanych wcześniej redakcji jawistycznej lub elohistycznej. Współczesna analiza wykazuje raczej, że samym opisom pod względem stylu i treści bliżej do wersji znanej z literatury deuteronomistycznej. Dla przykładu perykopa z Lb 13-14, który stanowi punkt zwrotny w tradycji o pobycie na pustyni, ma swoją paralelę w Pwt 1 (por. Pwt 1,11.12.18.19.23 oraz Pwt 28; 34,6-7). Podobnych przykładów odzwierciedlających wyraźnie tendencje teologiczne pochodzące z kręgu szkoły deuteronomistycznej można znaleźć znacznie więcej (Lb 21,21-35; 32,7-15). Wszystkie one wydają się być późniejsze niż tradycja kapłańska. Jeśli uwzględnimy teraz, że wspomniana perykopa z Lb 13-14 zawiera także wersję kapłańską opisanych w niej wydarzeń, to uzasadniona wydaje się opinia, aby w Lb 10-32* widzieć syntezę postdeuteronomistyczną i postkapłańską.

Podsumowanie

Księga Liczb składa się z tekstów łączonych tradycyjnie ze szkołą kapłańską oraz materiału przypisywanemu starszym źródłom tradycji. Współczesne badania wykazują jednak, że proces redakcji dokonywał się nie na początku działalności szkoły kapłańskiej, lecz w bardzo późnej fazie powstawania Pięcioksięgu. Wiele tekstów należy tu łączyć z próbami dokonania aktualizującej syntezy oraz korekty dorobku teologicznego dwóch głównych środowisk teologicznych, tzw. szkoły kapłańskiej i deuteronomistycznej.